

Dr Marjan Žnidarić

MASOVNO PROTERIVANJE SLOVENACA IZ MARIBORA 1941. GODINE

Nemački okupator je pre napada na Jugoslaviju detaljno pripremio planove za potpunu germanizaciju Štajerske. Njegov cilj je bio priprema pokrajine za priključenje nemačkom Rajhu. Jedan od najvažnijih poduhvata za ostvarivanje tog cilja bilo je masovno proterivanje Slovenaca. Deportacije su bile uslov za razjedinjavanje naroda. U tim zločinačkim okupatorskim planovima 1941. Mariboru je određena posebno važna uloga.

U Mariboru je nemački živalj bio najbrojniji i okupator najjači, pa su, već u noći 11. aprila 1941. počela prva hapšenja Slovenaca. Hapšenja su izvršili članovi Kulturbunda i odeljenje vojske, a prva veća akcija je sprovedena drugog dana posle dolaska šefa civilne uprave, tj. 15. aprila, kada su policija bezbednosti, vojska stare Jugoslavije i odeljenja SA, pomoću već pripremljenih spiskova uhapsili 300 ljudi. Od tada su hapšenja vršena svakodnevno, tako da je do druge polovine maja u logoru u Meljskoj kasarni bilo zatvoreno 1415 ljudi, od čega 492 iz Maribora. Zatvoreni su, uglavnom, politički krivci, funkcioneri ukinutih jugoslovenskih stranaka, organizacija i društava, intelektualci, naročito sveštenstvo, profesori, učitelji, itd., tj. Slovenci koji su bili u stanju da organizuju ustanak protiv okupatora. U početku su zatvarali samo muškarce i neudate žene dok su ostale članove porodica do juna ostavljali kući. Masovna hapšenja su sprovedena i kao represalije na ustaničke akcije u Mariboru (napr. akcija u Folkmerovom prelazu 29 aprila 1941).

Državni sekretar za utvrđivanje germanizacije, Hajnrih Himler, već 18. aprila 1941. prilikom posete Mariboru, izdao je posebne »Smernice za iseljavanje stranih elemenata na teritoriju Donje Štajerske«. Naredio je da se odmah iseli sva slovenačka inteligencija, svi došljaci posle 1914., stanovništvo pojasa oko Save i Sutle kao i rasno nepodobni elementi u Donjoj Štajerskoj. Na osnovu Himlerovih smernica, osnovane su posebne ustanove za deportaciju i upravljanje zarobljenom imovinom, počelo je popisivanje stanovništva

po kategorijama sa rasnim i političkim pregledima, traženjem prostora gde bi deportovali Slovence i sl. Za deportaciju je posebno bio zadužen komandant policije i službe bezbednosti u okupiranoj Slovenačkoj Štajerskoj ss-štabartenfirer Oto Lurker koji je sastavio štab za iseljavanje.

Štab za iseljavanje je odmah počeo sa radom. Spisak Slovenaca koje treba iseliti iz Maribora su pripremali poverenici pokrajinskog pograničnog ureda u Gracu, članovi Kulturbunda i poverenici službe bezbednosti. Štab za iseljavanje, pod rukovodstvom ss-hauptsturmfirera Hajnca Humiča i sa sedištem u Mariboru, delio se na tri grupe. Prva grupa, pod rukovodstvom ss-obersturmfirera Hajnca Milera iz Berlina je popisivala lica predviđena za iseljavanje i određivala narodno i političko opredeljenje. Druga grupa, pod vođstvom ss-obersturmfirera dr Bruna Kurt Šulca je ispitivala rasnu podobnost lica određenih za deportaciju i lica sposobnih za germanizaciju. Treća grupa, pod rukovodstvom ss-obersturmfirera dr Zigfrida Sajdla bila je zadužena za tehničku stranu deportacije. Za prvu i drugu grupu nisu sačuvani podaci o početku njihovog delovanja, dok su sastav i delovanje treće grupe poznati. Nastala je krajem aprila, imala je 17 članova, od kojih su šestorica bili Mariborčani, desetorica Austrijanci i jedan član ruske narodnosti.

Pošto su brza i masovna hapšenja Slovenaca napunila sve zatvore, zadatak treće grupe je bio da oformi i vodi prijemne logore za slovenačke proteranike. Među prvima je oformljen prijemni logor u Meljskoj kasarni u Mariboru. Pored Rajhenburškog, to je bio jedini pravi prijemni logor, dok su ostali bili privremeni iz kojih su zarobljenici slati u Maribor i Rajhenburg (danas Bistrica). U drugoj polovini aprila, (17.), Nemci su pretvorili južno krilo Meljske kasarne u logor, a ostali deo je služio za zarobljenike jugoslovenske vojske koji su odatle odvoženi u zarobljeničke logore u Nemačkoj. Ove delove zgrade je delila granica od bodljikave žice. Komandant logora je bio 30-godišnji ss-untersturmfirer Rudolf Majer iz Graca. 11. maja 1941. ga je zamenio 40-godišnji ss-šturmbanfirer Harold Lebius iz Gornje Slezi-je koga je kasnije zamenio Maks Koler i ostao sve do kraja. U početku su logor čuvali članovi SA SS I NSKK iz Gornje Štajerske, a kasnije policijska rezervna četa »Vin«.

Sabirni logor za slovenačke proteranike u Meljskoj kasarni u Mariboru je postojao sve do kraja jula 1941. (tačan datum nije poznat), kada ga je štab za iseljavanje predao nemačkoj vojsci — 138. rezervnom puku planinarskih lovaca koji je ostao sve do kraja rata. Režim u ovim logorima je bio sličan režimu u nemačkim koncentracionim logorima lakšeg stepena. Zarobljenike, posebno intelektualce, kojih je bilo najviše, nacisti su na različite načine potcenjivali. U Mariboru su pripremali hranu za logoraše u centru grada,

u restoranu »Union« preko puta frančiškanske crkve. Hranu su tri puta dnevno prevozili zarobljenici upregnuti kao stoka u volovska kola. U restoranu »Union« su se zarobljenici sretali sa rodbinom i poznanicima i od njih prenosili poštu i novac svojim drugovima u logoru. To se dešavalo nekoliko sedmica, sve dok Nemci nisu pojačali i pooštrili nadzor nad zarobljenicima koji su prevozili hranu. Zarobljenike, strogo čuvane, koristili su i za razne druge radove. I pored budnog čuvanja zarobljenika — radnika, 28. aprila 1941. uspeo je da pobegne devetnaestogodišnji Svetozar Kočevar. Njegov nestanak je primećen kod večernjeg raporta sobnog starešine. Nacisti su pretili zarobljenicima oružjem. Pored ovakvih postupaka i mučenja niko od zarobljenika nije klonuo duhom. Većina među njima je stalno isticala svoju narodnu svest. Jedina žrtva u Meljskoj kasarni je bio mariborski trgovac i bivši Maistrov borac Albin Novak koji je aprila 1941. skočio kroz prozor na prvom spratu i poginuo.

ПОРТОГА

Svi zatvorenici u Meljskoj kasarni su bili rasno i politički pregledani i to po uputstvima tadašnjeg šefa gestapoa na okupiranoj Štajerskoj — vladinog savetnika dr Valtera Mahula. Po Mahulovoj naredbi je vođena knjiga zarobljenika kao i dnevni red logora. Već 8. maja 1941. treća grupa za iseljavanje je sastavila tri spiska lica koje treba proterati, a 9. maja četiri. Sa političkom procenom su fašisti izdvojili iz slovenačkog stanovništva sve »nemačkomrsce«, a sa rasnom procenom »rasno nepodobne elemente« kojima treba onemogućiti uključivanje u nemačku narodnu skupinu. Posle završetka rasnog i političkog ispitivanja svako pregledano lice je dobilo konačnu ocenu koja je odlučivala o njegovoj daljoj sudbini. Konačna ocena sa oznakom E (evakuisati) značila je proteru.

Za pojedinačne akcije iseljavanja lica određenih kategorija, nacisti su upotrebljavali izraz »val«. Posle hapšenja, popisa, rasnog i političkog ispitivanja stanovništva, u aprilu i maju 1941., u slovenačkoj Štajerskoj sprovedena su četiri »Vala«. Na području Maribora u okviru prvog »vala« iseljena je inteligencija, u okviru drugog svi doseljenici u Maribor posle januara 1914. i u okviru četvrtog »vala« iseljeni su svi oni koje je otadžbinski savez odbacio, odnosno oni koji se nisu želeli učlaniti. Do vremena kada je odlučeno da zatvorene Slovence deportuju u Srbiju, Hrvatsku i Bosnu, i da deportacija prvog vala započne 7. juna 1941. godine u prijemnom odeljenju logora bili su svi uhapšeni u aprilu i maju. Članovi njihovih porodica su dovedeni u Meljsku kasarnu tek početkom juna i jula.

Deportacija iz Maribora u Srbiju počela je 7. juna 1941. Šesnaest teretnjaka dovezlo je prve proteranike iz Meljske kasarne na železničku stanicu u Slovenskoj Bistrici. Pošto je tunel kod Slovenske Bistrice uspostavljen za saobraćaj tek 9. juna, svi su dalji transporti prvog »vala«, sem posled-

njeg (dvanaestog) otpremani iz Maribora. Deportacija se odvijala tačno po utvrđenom planu i voznom redu. U prvom »valu«, od 7. juna do 5. jula iz Maribora je odvezeno 12 transporta sa 4607 proteranika. Broj iseljenih Mariborčana i njihovih porodica u prvom »valu« deportacije bio je sledeći:

broj transporta	datum odlaska	broj Mariborčana	broj porodica
1.	7. 6. 1941.	257	76
2.	10. 6. 1941.	111	26
3.	11. 6. 1941.	—	—
4.	17. 6. 1941.	59	18
5.	20. 6. 1941.	95	11
6.	24. 6. 1941.	72	22
7.	27. 6. 1941.	38	11
8.	1. 7. 1941.	231	104
9.	2. 7. 1941.	478	121
10.	3. 7. 1941.	239	56
11.	4. 7. 1941.	298	75
12.	5. 7. 1941.	35	—
ukupno:		1.913	520

Devetog jula 1941. počelo je hapšenje lica za drugi »val« deportacije. Hapšenja su vršile jedinice policije, koje su bile podređene vođi redarske policije — alpenland pukovniku Maksusu a sprovedene su uz pomoć naoružanih dobrovoljačkih četa. Pukovnik Maksus je 11. jula 1941. posebnom poveljom odredio komandanta 72. rezervnog policijskog bataljona, majora Riharda Majvalda i podredio mu, pored četa u Celju, Dobrunu i Ptuju rezervnu policijsku četetu »Vin« i prvu četetu 124. rezervnog policijskog bataljona koje su bile u Mariboru.

Kada je major Majvald primio od štaba za iseljavanje u Mariboru spisak lica za iseljavanje, koji se nalazio u zapečaćenim braon kovertama, odmah je izdao akcijsku povelju u kojoj je odredio jedinice za akciju i broj angažovanih policajaca. Odredio je i broj automobila koje je nabavio od odeljenja štaba za iseljenje. Za početak akcije je odredio rano jutro, kada porodice spavaju, kako bi sa sobom poneli što manje stvari, a ujedno da bi akciju sproveli u toku dana. Sa policijskim jedinicama je učestvovala i vojska koja je obezbeđivala prevodioce. Uhapšeni su odmah odvoženi u Meljsku kasarnu, a kasnije u Rajhenburg. Broj uhapšenih lica u akcijama bio je različit — 17. jula 1941. čak 650.

Od 9. do 12. jula okupator je u Mariboru izvršio četiri uzastopne akcije. Uhapšeno je 1145 a predviđeno je za hapšenje 1636. Razlika u broju predviđenih za hapšenje i uhapšenih pojavila se jer su izvesna lica već bila uhapšena i pritvorena ili proterana, a izvestan broj je pravovremeno pobe-
gao na Ljubljansku teritoriju ili u Hrvatsku.

Svaka akcija obuhvatala je nekoliko ulica koje bi policija blokirala. Područje za akciju je bilo obično podeljeno u tri sektora. Akcije u Mariboru su izvršavane pod rukovodstvom policijskog nadzornika i komandanta prve čete 124. rezervnog policijskog bataljona Šmuclera. Tako je 9. jula u Mariboru uhapšeno 83 porodice sa 146 članova. Akcija je trajala od četiri do pola osam ujutru. U akciji od 10. jula je uhapšeno svega 256 ljudi od predviđenih 336, odnosno 158 porodica. Akcija je počela u četiri ujutru a završena je u pola deset. Već narednog dana je izvršena treća akcija hapšenja. I ovu, kao i četvrtu akciju izvršila je prva četa 124. rezervnog policijskog bataljona kojoj je pomogao deo 72. rezervnog policijskog bataljona. Akcija je obuhvatala 13 ulica u Melju i u blizini železničke stanice. Plan da uhapsu 219 porodica sa 528 članova ponovo nije uspeo. Uhapšeno je svega 356 lica od kojih je prvo i drugo odeljenje uhapsilo 119 a u Meljsku kasarnu odvelo svega 78. Ostali su poslani u Rajhenburg. I ovog puta je akcija počela u četiri ujutru a završena posle devet pre podne. U četvrtoj akciji, u grupi u-porednih hapšenja u Mariboru, 12. jula od predviđenih 591 uhapšeno je svega 378 ljudi. Akcija je završena u pola deset pre podne. U četiri ujutru uhapšeno je 1.145 lica.

Od 14. do 18. jula hapšenja se nastavljaju u gradu i bli-
žoj okolini. U pet akcija je uhapšeno ukupno 2.938 ljudi. Iz navedenih izvora nema podataka koliko je njih bilo iz Ma-
ribora. Pouzdano se zna da je u akciji 16. jula, koja je izvr-
šena u bližoj okolini grada, na desnoj obali Drave, uhapše-
no 578 ljudi. Ukupno, u 7 akcija u toku dana je među 626 u-
hapšenih lica bilo čak 585 iz okoline Maribora. Akcija je po-
čela u 3 sata ujutru a završna tek u pola šest popodne.

Najduža akcija je sprovedena i završena tek u pola osam uveče a uhapšeno je 644 lica. U hapšenjima od 14. do 18. jula učestvovala je i rezervna policijska četa »Vin«. De-
seta akcija, koja je obuhvatala grad Maribor i nekoliko okol-
nih naselja, izvedena je 21. jula. Ukupno je uhapšeno 256 li-
ca od toga 172 iz okoline. 25. i 26. jula završene su još dve akcije u samom gradu a uhapšeno je 368 ljudi. U 12 akcija, koje su obuhvatile grad Maribor, uhapšeno je 4.707 lica. Po-
što je šesta akcija sprovedena u bližoj okolini Maribora, ni-
je moguće tačno odrediti broj lica iz Maribora. U šest akci-
ja koje su obuhvatile samo grad Maribor uhapšeno je 1.513 ljudi. Hapšenja u Mariboru su tekla nesmetano, bez otpora, što se saznaje iz izveštaja komandira policijskih četa.

ПОРГА
ОРТОРА

Pošto je štab za iseljavanje morao krajem jula 1941. godine da ustupi Meljsku kasarnu nemačkoj vojsci, Nemci su prvo izvršili hapšenja u mariborskom, ljutomerskom i ptujskom području.

Istovremeno sa preseljavanjem Meljske kasarne u Rajhenburg je otišla i treća grupa štaba za iseljavanje koja je brojala 53 člana. Usled već navedenog uzroka, u vremenu od 11. do 26. jula 1941. godine, odvedeno je iz Maribora 14 transporta drugog »vala«.

Broj mariborčana po transportima bio je sledeći:

НОРГАБА

broj transporta	datum odlaska	broj mariborčana	broj porodica iz Maribora
13.	11. 7. 1941.	378	101
14.	12. 7. 1941.	477	128
15.	13. 7. 1941.	83	19
16.	14. 7. 1941.	168	37
17.	15. 7. 1941.	138	37
18.	16. 7. 1941.	238	65
19.	17. 7. 1941.	426	125
20.	18. 7. 1941.	125	35
21.	19. 7. 1941.	16	5
22.	20. 7. 1941.	3	1
23.	21. 7. 1941.	121	33
24.	23. 7. 1941.	5	1
25.	24. 7. 1941.	70	20
26.	26. 7. 1941.	214	50
UKUPNO:		2.462	657

Po izveštaju vođe treće grupe štaba za iseljavanje, dr Sajdla, od 11. do 26. jula 1941. je deportovano iz Maribora 6.055 ljudi, a po spiskovima transporta 6.131 od toga 2.462 iz Maribora. Ukupno, od 7. juna do 26. jula 1941. godine, iz Meljske kasarne odvezeno 25 transporta sa 10.541 slovenačkim proteranikom. Kroz logor u Meljskoj kasarni od aprila do kraja jula 1941. godine prošlo je 11.000 ljudi. Imovinu lica koja su proterana zaplenio je biro za utvrđivanje germanizacije.

6. avgusta 1941. godine drugi »val« je nastavio sa deportacijama iz Rajhenburga odakle je do 27. septembra odvezeno 7 transporta sa 3.874 proteranika od kojih je bilo 17 mariborskih porodica sa 59 članova. To su bile uglavnom nepotpune porodice ili lica bez porodica koja su dovedena u Rajhenburg posle premeštanja štaba za iseljavanje iz Maribora, tj. 26. jula kada su hapšenja u Mariboru završena.

U prvom i drugom »valu« je između 14.612 proteranika iz Slovenačke Štajerske bilo 4.434 mariborčana (30,3%), odnosno 1.194 porodice. Od ukupno 33 transporta iz Maribora i Rajhenburga samo u tri nije bilo mariborčana (u 3, 32, i 33 transportu) dok su u nekim transportima bili u većini (u 1, 9, 10, 11, 13, 14, 19. i 26).

Ovako veliki broj proteranika iz Maribora nas ne iznenađuje pošto znamo da je u Mariboru bila najveća koncentracija intelektualaca i da je bio veliki priliv primorskih Slovenaca posle prvog svetskog rata i da su Nemci želeli da slovenačku naciju sasvim unište u Mariboru.

НЕРВАА

Interesantna je bila struktura zanimanja proteranih Mariborčana jer je među njima bilo ljudi sa 107 različitih zanimanja koja su se u većoj meri poklapala sa zacrtanim smernicama Himlera o profilu ljudi koje treba proterati. Prve transporte su sačinjavali isključivo intelektualci sa porodicama ili bez porodice. Tek transporte u julu su sačinjavali ljudi različitih zanimanja. Iz Maribora je najviše proterano službenika (206), radnika (142), železničara (113), profesora i učitelja (101), vojnih lica (75), sveštenika (64). Bilo je mnogo i zanatlija i trgovaca.

Među proteranike se ubrajaju i zadržali Slovenci koje su Kulturbunde proterali iz Maribora pre dolaska nemačke vojske. Naređeno im je da sa porodicama napuste Slovenačku Štajersku u roku od 58 sati. Pretili su im smrću ukoliko bi se vratili. Mnogi od njih su pre, ili odmah po dolasku okupatora »dobrovoljno« (zbog opasnosti koja ih je očekivala) napuštali Maribor i odlazili kod rodbine u Ljubljanu. Iz sačuvanih dokumenata je moguće utvrditi tačan broj »dobrovoljno iseljenih« stanovnika. Samo iz bliže okoline Maribora (Košaka, Podbrežja, Radvanje, Studenaca, Limbuša i Komnice) je otišlo 102 lica. Podataka za uže gradsko područje nema, broj bi sigurno bio znatno veći.

Uporedo sa navedenim deportacijama iz Maribora u Srbiju, Hrvatsku i Bosnu, vršene su deportacije onih Slovenaca koje su smatrali primerne za germanizaciju. Iako su ove obuhvatale srazmerno mali broj stanovnika, ipak je Maribor najviše stradao. Posle mnogobrojnih poteškoća pripreme za deportaciju u Nemačku su završene sredinom avgusta 1941. godine. U Mariboru je sve bilo pripremljeno za prvi transport sa 604 Slovenca kada je Himler, 18. avgusta, obustavio sve deportacije u jugoistočnu Evropu. U početku septembra 1941. godine, deportacije su ponovo dozvoljene, ali su se pojavile nove poteškoće usled kojih su Nemci obustavili iseljavanje do decembra a ujedno i smanjili broj koji je bio prethodno određen.

O uznemirenju stanovništva Maribora zbog novih deportacija u septembru je obaveštavao šefa civilne uprave politički komesar grada Maribora Fric Kraus. Kraus navodi da je Okružni odbor Oslobođilne fronte Maribora upotrebio de-

portacije kao predmet za agitacije. 16-tog septembra su razbacivani leci po Podbrežju i okolini, u kojima je Okružni odbor Oslobođilne fronte obavestavao stanovništvo o uzroku priprema deportacija. Leci skreću pažnju na nedostatak radne snage u Nemačkoj i o uzroku velikih gubitaka na istočnom frontu. Te gubitke je Hitler pokušavao da nadoknadi dovođenjem radne snage iz okupiranih naroda. Na kraju Oslobođilna Fronta poziva stanovništvo da umesto u progonstvo stupa u partizane i da ne dozvole da njihova imovina ode u ruke neprijatelju.

Na konačnom spisku za deportaciju u Nemačku je ostalo 156 porodica, od toga 67 iz okruga grada Maribora. Prvi transport iz Maribora je odvežen u logor Šetklingen kod Ulma i to 7. decembra 1941. godine, drugi 14. decembra, treći 19. januara 1942. godine, četvrti 4. decembra (u njemu nije bilo Mariborčana), peti 11. marta, šesti 15. marta i sedmi 18. maja 1942. godine, od 7. decembra 1941. do 18. maja 1942. odveženo je 56 porodica od 185 lica, od toga 40 porodica sa 105 lica iz Maribora. Znači, mnogo manje od planiranog broja.

Mnogi koji su odvedeni u koncentracione logore u Nemačku ili na prisilni rad nisu se vratili. Već avgusta 1942. godine Nemci su počeli sa hapšenjem rodbine do tada streljanih talaca i partizana. Sabirni logor za te ljude je bio u današnjoj školi Ivan Cankar, odakle su odvoženi u Celje i dalje za Nemačku.

Daleko od kuće i domovine, slovenački živalj je bio raštrkan po raznim krajevima od južne Srbije do severne Nemačke. Ipak, gde god su živeli, svugde su se suprostavljali nacističkom nasilju, mnogi i oružjem. Njihove žrtve i učesće u zajedničkoj borbi jugoslovenskih naroda protiv okupatora znače za sve nas dug i obavezu da stvaramo lepši, pravedniji i bolji život.